

Lechner Ilona, Huszti Ilona

A kimondott szavak súlya, avagy összefüggések a nyelv és az erkölcsi nevelés között magyar és német nyelvű példák alapján

1. Bevezetés

Az 'erkölcs' fogalma több tudományág határmezsgyéjén helyezkedik el, így többek között a filozófia, a teológia, a pszichológia és a jogtudomány is több könyvtárat megtöltő szakirodalommal rendelkezik ezzel kapcsolatban. Az egyes népek, kisebb és nagyobb csoportok, közösségek, valamint az egyén életében olyan meghatározó szerepet játszik, hogy nehéz lenne olyan területet találni, ahol el lehet tekinteni befolyásától.

Filozófusok és (erkölcs) pszichológusok régóta vitatkoznak arról, hogy az erkölcs az értelmi képességeinktől, racionális gondolkodásunktól függ-e, vagy inkább megérzéseink, intuíciónk irányítják erkölcsi ítéleteinket. A fogalom eltérő jelentéssel bírt az egyes történelmi korokban és kultúránként is különbségek mutatkozhatnak arra vonatkozóan, hogy mi tartozik a moralitás kérdéskörébe. A téma egyik kutatója Jonathan Haidt (2001), morálpeszichológus, aki az erkölcs fogalmát a kognitív tudományok felől közelíti meg. Társas intuicionista elmélete szerint a kérdés az, hogy észbeli képességek határozzák meg azt, hogy valamiről el tudjuk-e dönteni, hogy erkölcsös-e, vagy intuitív úton, tehát valamilyen érzelmi reakció alapján. Amellett érvel, hogy inkább az érzelmeink dominálnak ezekben az ítéleteinkben. Nem érzelmekről és rációról, hanem intuíciókról beszél, amely maga is egy kognitív folyamat számára. Haidt (2001) szerint a moralitás öt alapja:

- kár/gondoskodás,
- pártatlanság/igazságosság,
- csoporthoz tartozás/lojalitás,
- tekintély/tisztelet,
- tisztaság/szentség.

A felvázolt társas-intuicionista szemlélet számos ponton összhangban áll a kognitív nyelvészeti kutatások során felépített erkölcskonceptiókkal. Lakoff (1995, 1996, 2002) valamint Lakoff–Johnson (1999) az amerikai angol nyelvre vonatkozóan

foglalkozott behatóan a témával. Kutatásaik során a fogalom konceptualizációs folyamatában résztvevő kognitív folyamatokat vizsgálták meg. Rendszereztek az 'erkölcs' fogalmi metaforáit, amelyből felépítették azt az erkölcskoncepciót, amelynek egy részére jelen tanulmányban is támaszkodunk. Kutatásunk során korpuszalapú, szisztematikus elemzéssel vizsgáltuk meg az 'erkölcs' fogalmának egy aspektusát, mégpedig a családi erkölcsökhöz (Lakoff, 1996) tartozó fogalmi metaforákat. A cél az, hogy érthetőbbé tegyük a nyelvet, a gondolkodás és kultúra közötti összefüggéseket, és ezáltal példákkal alátámasztva bemutassuk az olvasó számára azt, hogy a kimondott, leírt szavak mögött milyen értékeket, eszméket lehet felfedni, és bizonyos nyelvi megnyilatkozásaink – nem tudatosan ugyan – milyen értékeket közvetítenek a beszélgetőpartnerünk felé. Lakoff (uo.) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy erkölcskoncepciónk háttérében két alapvető családmódel áll. A konzervatív erkölcsi értékeket hangsúlyozó emberekre a SZIGORÚ APA módel, míg a liberálisokra a GONDOSKODÓ SZÜLŐ módel jellemző. Mindkét módelben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát. Ebből kifolyólag feltételezzük, hogy a magyar nyelvben az előző, míg a német nyelvben az utóbbihoz kapcsolódó értékrendszer tükröződik.

A tanulmány első részében a kutatás elméleti háttérét fejtjük ki a fogalmi metaforaelméltre és a metaforikus konceptualizációra összepontosítva. Ezt követően bemutatjuk azokat a családmódelleket, amelyekkel erkölcsfelfogásunk összefüggésbe hozható. A kutatás módszertanának leírása után az eredmények interpretálása és a következtetések levonása zárja a dolgozatot.

2. A metaforikus konceptualizációról

Egy fogalomnak csak akkor van jelentése számunkra, csak akkor hordoz információt, ha azzal kapcsolatosan van bárminemű tapasztalatunk. A jelentés valójában azonos a konceptualizációval (Banczerowski, 2000, 243. o.). Egy fogalom konceptualizációja, vagyis jelentésének megalkotása elménkben különböző kognitív folyamatok, pl. kategorizáció, fogalmi keretek létrehozása, metafora, metonímia, fogalmi integráció, alak-háttér elrendezés, képi séma stb. eredményeként történhet meg, amely folyamatok nagy része testi tapasztalatainkra vezethető vissza. A fogalmak között egy framen belül metonimikus, különböző framek fogalmi között pedig metaforikus kapcsolatokat hozhatunk létre.

A metaforákat hagyományos értelemben a költői képek közé sorolják, és értelmezésüket az irodalmárok feladatának tartják. A metaforák funkciója eszerint valamilyen művészi vagy retorikai hatás elérése. A kognitív nyelvelmélet követői szerint viszont a diszciplína fő feladata a természetes nyelv metaforikájának

leírása, mivel a fogalmi metafora az egyik alapvető eszköze a konceptualizációs folyamatnak (Bančerowski, 1999).

A fogalmimetafora-elmélet ('conceptual metaphor theory', CMT) kognitív nyelvészeti alapját Lakoff–Johnson (1980) *Metaphors We Live By* című könyvében fejtette ki. Kövecses (2005, 2020) megfogalmazásában a fogalmi metafora kognitív nyelvészeti szempontból egy fogalmi tartomány (céltartomány) egy másik fogalmi tartomány (forrástartomány) terminusai által történő megértése. Megállapítja, hogy a „metaforákat a köznapi emberek is a legkisebb erőfeszítés nélkül használják (anélkül, hogy ennek tudatában lennének), ez nem csupán a különlegesen tehetséges emberek kiváltsága” (Kövecses, 2005, 14. o.). A fogalmi metaforák nyelvi megnyilvánulásai a metaforikus nyelvi kifejezések. Konceptualizációs rendszerünkben viszont a metaforák nemcsak nyelvi, hanem fogalmi szinten is léteznek. Lakoff–Johnson (1980, 5. o.) megfogalmazásában „a fogalom metaforikusan strukturált, a tevékenység is metaforikusan strukturált, és ebből következik, hogy a nyelv is metaforikusan strukturált”. Gyakran hallunk a mindennapokban olyan kifejezéseket pároktól, mint kapcsolatunk megfeneklett, válaszúthoz értünk, hosszú utat tettünk meg stb. Ezek az idiomatikus kifejezések a szerelem utazás kognitív metaforára épülnek, amelyet a következő leképezések strukturálnak (Kövecses, 2005, 23. o.):

Forrás: UTAZÁS	Cél: SZERELEM
AZ UTAZÓK	A SZERELMESEK
A JÁRMŰ	A SZERELMI KAPCSOLAT
AZ UTAZÁS	A KAPCSOLATOT ALKOTÓ ESEMÉNYEK
A MEGTETT TÁVOLSÁG	A KAPCSOLATBAN ELÉRT HALADÁS
AZ ÚTON LÉVŐ AKADÁLYOK	A KAPCSOLAT NEHÉZSÉGEI
VÁLASZUTAK, HOGY MERRE MENJENEK	A SZERELMESEK DÖNTÉSEI
ÚTI CÉL	A KAPCSOLAT CÉLJA

Az elvont fogalmaink tehát, így az erkölcs is, a nyelvben metaforikus nyelvi kifejezések formájában manifesztálódnak. A mögöttük felfedhető fogalmi metaforák beazonosítása és elemzése által megtudhatjuk, hogy egy-egy fogalom értelmezési folyamatában milyen konkrét fogalmak vesznek részt, azok mely elemeit vetítettük ki a céltartomány mely elemére. Ily módon a megfoghatatlannak tűnő fogalmak kézzel foghatóbbá válnak számunkra.

3. Az erkölcs metaforáit összekötő családmotívok

Erkölcssel kapcsolatos metaforák a következők (Lakoff, 2002, 64-14. o.):

JÓ DOLGOK FENT VANNAK
ROSSZ DOLGOK LENT VANNAK
A ROSSZ CSELEKEDET ESÉS LEFELÉ

A GONOSZ (KÜLSŐ/BELSŐ) ERŐ
AZ ERKÖLCS ERŐ
AZ EMBER TÁRGY
AZ EMBER LÉNYEGE A TÁRGY ANYAGA
AZ ERKÖLCS A GONOSZ ERŐ LEGYŐZÉSE
AZ ERKÖLCS TELJESSÉG
AZ ERKÖLCSSTELENSÉG KÁROSODÁS
AZ ERKÖLCS TISZTA
AZ ERKÖLCSSTELEN PISZKOS
AZ ERKÖLCS EGÉSZSÉG
AZ ERKÖLCSSTELENSÉG BETEGSÉG
AZ ERKÖLCSÖSSÉG EGYÜTTÉRTÉZÉS
AZ ERKÖLCSÖS CSELEKEDET GONDOSKODÁS
AZ ERKÖLCS KÉPVISELŐI A GONDOSKODÓ SZÜLŐK
AZ ERKÖLCSÖSSÉG MÉRTÉKE FIZIKAI MAGASSÁG
AZ ERKÖLCSI FEJLŐDÉS FIZIKAI FEJLŐDÉS
AZ ERKÖLCSI NORMÁK A FIZIKAI MAGASSÁG NORMÁI

A felsorolt metaforák korántsem terjednek ki mindenre. A tárgyalt metaforák meghatározzák a gondolkodást, de nem egyediek a nyugati kultúrában. Széles körben elterjedtek a világ más részein is, mivel forrástartományaik valójában a jólét alapvető emberi megtapasztalásából erednek. Ezidáig nem sikerült egyértelműen bizonyítani kultúrák között végzett további vizsgálatokban, hogy ezek a valóban univerzálisak-e, de néhány közülük biztosan az.

Lakoff (1996) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy alapvetően két családmodell van, így két különböző erkölcsfelfogásról beszélhetünk. A konzervatív gondolkodásúakra a SZIGORÚ APA modell, míg a liberálisokra a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell jellemző. Mindkét modellben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát.

Annak, hogy Lakoff (1996) az erkölcsöt vizsgálva a családtípusra alapoz, két fő oka van:

- 1) A gyerekeknek a családban kezd fejlődni az erkölcsi érzékenysége, és az erkölcs megértése itt alakul legelőször.
- 2) Az erkölcsi nevelés legfőbb része a családból ered. Persze a gyereket érik társadalmi hatások is, de ezek a családi szűrőn keresztül jutnak el a gyerekekhez.

3.1. A SZIGORÚ APA családmodell

Az apa a családban a tekintély és a hatalom megtestesítője, az ő feladata, hogy megvédje gyermekeit a gonosz erők (az ördög) csábításától, hiszen a világ egy veszélyes hely, ahol állandóan ki vagyunk téve a gonosz erők kísértésének, amelyek

megpróbálják megingatni erkölcsi szilárdságunkat. A csábítást morális erővel (bátorság, önfegyelem, önmegtartóztatás) kell legyőzni. Az apa legfontosabb célja, hogy gyermekeit erkölcsre nevelje, ehhez bármilyen fenyítő eszközt felhasználhat, akár testi fenyítést is alkalmazhat. Céljai elérésében segítségére van az anya is, akinek viszont elsődleges feladata a családról való gondoskodás, gyereknevelés és a házimunka. Az apa döntése szent, annak a családtagok nem mondanak ellent, feltétel nélkül elfogadják. Amikor a gyerekek felnőnek, az apai kontroll megszűnik, tehát gyermekkorban kell kialakítani a gyerekekben az önkontrollt, vagyis fegyelmezett felnőtté kell nevelni, aki képes magáról és családjáról gondoskodni, és később a szigorú apa szerepét betölteni. Akinek nincs önfegyelme, önkontrollja, az nem tudja legyőzni a gonosz csábítását, és esetleg erkölcstelenné válik.

Ha a családmodellt kiterjesztjük a mindennapi életre, megállapíthatjuk, hogy a társadalomban is rengeteg veszély, gonosz erő leselkedik ránk. Számos esetben lehetünk tanúi a csábításnak, amelyet csak morális erővel, önmegtartóztatással győzhetünk le. Ellenkező esetben büntetés jár. De ki büntethet? A büntető SZIGORÚ APA személyében lehet a szó szerinti értelemben vett szigorú apa, az anya, a lelkiismeret, a társadalom, valamint Isten (Lakoff, 1995).

3.2. A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell ezzel szemben a következőképp írható le.

A családban mindkét szülő egyformán vállalja a felelősséget gyermeke erkölcsi szilárdságának megteremtéséért, és annak megtartásáért. A család tagjai egyenrangú felek, elismerik egymás döntéseit, és felelősek egymásért. Minden családtag gondoskodik saját magáról és a többi családtagról egyaránt. Kapcsolatukban fontos szerepet játszik a bizalom, a kommunikáció, és az egymás iránt tanúsított empátia. A szülő megpróbál együttérezni a gyerekekkel annak ellenére, hogy bizonyos dolgokról másképp gondolkodnak, más értékeket képviselnek. Viszont továbbra is arra törekszik, hogy a gyerek magáévá tegye az ő értékeit.

A fentiekből kiderül, hogy ebben a modellben szó sincs bármiféle büntetésről, fegyelmezésről. Az erkölcsösség nem az önfegyelemre épülő egóból, hanem az egymás iránti empátián alapuló felelősségből alakul ki.

Az említett családmodellek idealizált esetek, a valóságban szinte lehetetlen, hogy ilyen családdal találkoznánk, de szinte biztos, hogy e két modellnek valamiféle keverékét tapasztaljuk meg. A lehetséges variációk és blendék száma extrém magas.

Ennek ellenére úgy véljük, hogy ez a két családmodell nagyon fontos az emberi moralitás szempontjából. Ahhoz, hogy kiterjesszük a családi moralitást az általános értelemben vett erkölcsre is, az EMBERISÉG CSALÁD metaforára van szükség (Lakoff–Johnson, 1999).

AZ EMBERISÉG CSALÁD METAFORA

CSALÁD → EMBERISÉG

EGYES GYEREKEK → EGYES EMBERI LÉNYEK

MÁS GYEREKEK → MÁS EMBERI LÉNYEK

CSALÁDI ERKÖLCSVISZONYOK → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSVISZONYOK

CSALÁDI ERKÖLCSI TEKINTÉLY → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSI TEKINTÉLY

CSALÁDI MORALITÁS → UNIVERZÁLIS MORALITÁS

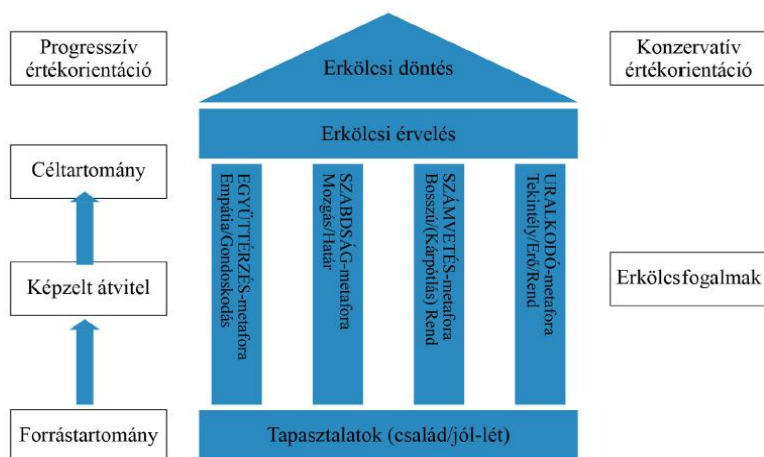
CSALÁDI GONDOSKODÁS → UNIVERZÁLIS ERKÖLCSI GONDOSKODÁS

Ha a családi morál metaforát kivetítjük az univerzális morál metaforára, a családtagok felé tanúsított erkölcsi kötelesség kivetíthető a minden élőlény iránt kötelező morális kötelességre.

Az EMBERISÉG CSALÁD metafora olyan általános, hogy az nem határozza meg, hogy hogyan kell viselkednünk, csak akkor generál specifikus erkölcsi tartalmat, ha megtöltjük a családi morált a megfelelő családmódel leképezéseivel. Ezzel a metaforával kiléphetünk a család hatóköréből az univerzális moralitás felé. A kérdés az, hogy az univerzális morált a SZIGORÚ APA vagy a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell által konceptualizáljuk. Lakoff–Johnson (1999) szerint a szülők szerepét a társadalomban betöltheti Isten, az univerzális értelem (racionális erkölcsfelfogás), az univerzális érzet (intuicionista erkölcsfelfogás), valamint a társadalmi normák (törvények).

A Lakoff–Johnson (1999) szerinti erkölcskonceptiót az 1. ábrán a következőképp lehet összegezni.

1. ábra. Az erkölcsmetaforák rendszere

Forrás: Tramowsky–Groß, 2015, 79. o. (Az ábra szövege a szerzők fordítása német nyelvről)

4. A kutatás módszertana

4.1. A vizsgálati korpusz

A tanulmány súlyponti része a gyűjtött anyag elemzése, amelyhez a korpusznyelvészet módszertanát használtuk fel, tehát az „alulról felfelé” elemzési irányt követtük. Az empirikus kutatás két nagyobb részre oszlik. Elsőként magyar és német adatbázisokból összeállítottuk a nyelvi korpuszt. Ehhez az *erkölcs* és *Moral* keresőszavakat használtuk egész mondatos konkordanciával. A magyar nyelvre vonatkozóan a Magyar Nemzeti Szövegtár¹ újabb, kibővített változatának adatbázisát használtuk. A német nyelvű példák a Német Nyelv Digitális Szótárából (Digitales Wörterbuch der Deutschen Sprache²) származnak, amelynek előnye, hogy a beállítások által különböző korokban vizsgálhatjuk meg a fogalom előfordulását, így a két nyelvben közel azonos időszakból (2002–2018) származó nyelvi példákkal dolgoztunk.

4.2. Az elemzés menete

Az elemzést a következő lépésekben végeztük el:

1) A keresés kulcsszava az 'erkölcs', illetve a 'Moral', amely az ERKÖLCS kategória központi tagjának tekinthető.

2) A Pragglejaz csoport (2007) által kidolgozott (MIP), majd Steen és társai (2010) által továbbfejlesztett metaforaazonosítási módszert (MIPVU) követtük annak megállapításában, hogy mely nyelvi kifejezések metaforikusak. Ezt a többlépcsős eljárást alkalmazva kizárható a szubjektivitás, a kutató nyelvi intuíciója (Kövecses, 2010, 5. o.):

- a) Az egész szöveg (teljes példamondatok) elolvasása az általános jelentés megállapítása céljából.
- b) A szöveg (példamondat) nyelvi egységekre, szavakra bontása.
- c) A szavak jelentésének vizsgálata, van-e többjelentésű szó közöttük.
- d) Az elsődleges jelentés megállapítása a szöveg összes szava esetében.
- e) A kontextus figyelembevétele: ha az elsődleges jelentés és a szövegben megfigyelhető jelentés eltér, a metafora tényének megállapítása

3) A figuratív nyelvi kifejezéseket fogalmi metaforák szerint csoportosítottuk, megvizsgáltuk az azonosított közvetítő entitásokat és forrástartományokat.

Jelen tanulmány egy átfogóbb kutatás és elemzés részeredményét mutatja be, konkrétan a családi erkölcsökre koncentrálni (Lechner 2023).

¹ <http://mnsz.nytud.hu/> (letöltve 2017.11.25)

² <https://www.dwds.de/> (letöltve 2017.12.16)

4.3. Kutatási eredmények

A Lakoff (1996) nevéhez fűződő SZIGORÚ APA és GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodellek nem egymással szembenálló, egymást kizáró, hanem sokkal inkább egymást kiegészítő modellekként értelmezhetők. A valóságban nem léteznek olyan családok, amelyek csak az egyik vagy a másik alapján „működnek”. Egy-egy családban a családtagok által betöltött szerepeket illetően hangsúlyeltolódások lehetnek a SZIGORÚ APA vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellek irányába. A családmodellekre építve alapvetően két erkölcsmodell építhető fel.

4.3.1 SZIGORÚ APA modell a magyar nyelvű példák alapján

A korpuszadatok elemzése révén a magyar társadalomban e tekintetben a hatalmat gyakorló alak/szülő szerepében azonosítottuk Istent, a vallást, vezető beosztású embereket (pl. pártok képviselői), társadalmi normákat (pl. írott törvények), az értelmet és érzelmet egyaránt. A társadalom tagjai tehát kötelesek alávetni magukat a hatalmi pozícióban megjelent entitásoknak, hiszen az istenfélelem, a vallási és világi törvények betartása az erős morális tartás kialakítását szolgálják. A (1)-es példamondatban a tekintélyt parancsoló entitás is jelen van. A mondat első felében leszögezi a megnyilatkozó, hogy nem Isten az, akit feltétlenül tisztelni kell. Az ész, erkölcs, becsület és vallás előírásainak kell engedelmessé válni. Ez a kettőség talán utalhat arra, amikor a gyermek a családban kikerül a tekintély hatalma alól (pl. férjhez megy, megnősül), és a továbbiakban ő hoz erkölcsi ítéleteket.

(1) *Nem az **Isten** szorul rá a te külsőleg is megnyilvánuló **tiszteletedre, hanem az ész és erkölcs**, a **becsület és isteni törvény** az, amely rászorít az alárendeltségi érzés és engedelmisség köteles kifejezésére.*

A (2)-es példamondatban egy társadalmi rendszer, a demokrácia, míg a (3)-as példában egy gazdasági rendszer, a kapitalizmus jelenik meg. Előzőben a jogot és a törvényalkotást a beszélő nem hatalmi pozícióba helyezi, hanem úgy mutatja be, mint amelynek kötelessége az erkölcs kialakítása és megőrzése. A kapitalista gazdasági rendszerben viszont az ipar, amely engedelmisséget követel, valódi hatalmi pozíciót foglal el.

(2) *Az egyik meggyőződése, hogy a **demokráciában** a politikai **<erkölcs>** **legfőbb őre és érvényesítője a jog, a törvényalkotás**; [...]*

(3) *A **kapitalizmusban** a **gyáripar megkövetelte** a dolgozók gazdasági kiszolgáltatottságát, nem várt tőlük semmiféle kezdeményezést, motivációt, hanem **minél korlátlanabb engedelmisséget**.*

(4) *Bár a katolikus egyház Jézust tekinti **legfelsőbb lelki vezetőjének**, a földi egyházszervezet **legfőbb pásztor** - Krisztus földi helytartójaként - **Róma püspöke, a pápa, akinek hit, <erkölcs> és engedelmisség kérdésében**, illetve az egész egyház kormányzásában teljes, **legfelsőbb és egyetemes hatalma van**.*

A római katolikus felekezethez tartozó keresztény hívek számára a pápa személyének fontos szerepe van erkölcsi törvények kérdésében. A (4)-es példában a pápa testesíti meg a hatalmat, aki a mondat szerint *Krisztus földi helytartója*. Ha tehát figyelembe vesszük az Isten és a pápa közötti metonimikus viszonyt (IRÁNYÍTOTT AZ IRÁNYÍTÓ HELYETT), akkor közvetve Isten a legfőbb hatalom fölöttünk, az isteni parancsolatoknak engedelmeskedünk.

(5) *Akkor is, amikor azt vallja: Ezért járok istentiszteletre, ezért igyekszem a családomat összefogni és keresztény <erkölcsben> megtartani.*

A (5)-ös mondatban realizálódik a SZIGORÚ APA köteleességtudata, miszerint ő felel azért, hogy a családtagok a keresztény erkölcs szerint éljenek. Feladata elvégzéséhez istentiszteleteken gyűjt erőt.

Ha valamelyik családtag nem a SZIGORÚ APA szabályai alapján él, azért büntetés jár. Nemcsak a gyerekek, de az anya is büntethető, hiszen az apának hatalma van fölöttük. A modell ezen eleme jelenik meg a (6)-os példában. A *kerítőanyát* is meg kell büntetni a szigorú erkölcs miatt, mivel nem támogatta az apát a gyermek nevelésében, hanem ezzel ellentétben rossz irányba terelte ((7)-es példa). A (8)-as mondatban a büntetés ugyan nem jelenik meg, de egyértelmű, hogy az anya helytelenül viselkedik, hiszen a szigorú erkölcsök ellen cselekszik.

(6) *A regény megkérdőjelezte a kor <erkölcsait> és jogrendszerét is, melyben a férjnek korlátlan hatalma volt felesége és gyermekeik fölött.*

(7) *A kerítő anya pedig " zsákba bujtatván vettessék vízbe " - szigorú volt a középkor <erkölcs>.*

(8) *A szigorú <erkölcsök> ellenére az anyák sokszor maguk " képezik ki " leányukat a férjfogás műveletére, hiszen kicsinyke ügyeskedéssel leplezhetőek a testi-lelki fogyatékoságok, és " tanulással " jobban megközelíthető az ideális feleség figurája, bár valójában a vagyoni helyzet esett legnagyobb súllyal latba.*

4.3.2 GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell a magyar nyelvű példák alapján

A gondoskodó családmodell szerint az apa és anya együtt felelősek a gyermek erkölcséért, amelyet elsősorban példamutatással alakítanak ki és erősítenek meg. A családtagok közötti viszony empátiára alapszik, ez az alapja az erkölcsösség kialakulásának. A családban jelen van a tekintély, de ez nem jár hatalommal, inkább gondoskodó tekintélynek mondható.

A gondoskodó tekintély gyakorlása nemcsak a gyerek, hanem az egész társadalom érdeke, hiszen arra ösztönöz, hogy az erkölcs szabályainak megfelelően viselkedjünk embertársainkkal szemben. A (9)-es példamondatban kifejeződik, hogy az erkölcsi nevelés a közösségben történik a mindennapi interakcióink során. Egy társadalom ideális működésére jellemző a terhek megosztása. Ha ez megvalósul, az emberek erkölcsösek tudnak maradni a (10)-es példamondat szerint.

(9) **A nevelés az értékekre, szabályokra, <erkölcsre> szocializálás olyan személyközi és közösségi folyamat, amelyben bonyolult beidegződések, szoktatások, „áthatások” zajlanak, s ennek során az egyén azonosul egy értékelvű (szimbolikus) renddel, amelyet nem ő talált ki, s amely nem pusztán őt (érdekeit, érzelmeit, érzékeit) szolgálja.**

(10) **A történelem azt tanúsítja, hogy mindig megromlanak az <erkölcsök> ott, ahol a teher elosztás (sic) széles rétegek számára elviselhetetlen.**

Az erkölcsi nevelés elsődleges eszköze a példamutatás ((11)–(13)-es nyelvi példák).

(11) [...] és **személyes példamutatással beléjük oltani az egyetemes emberi erkölcsi elvek** - igazság, igazságosság, odaadás, hazafiság, humanizmus, jóság, szerénység, munkaszeretet, megfontoltság, más jó tulajdonságok - **iránti tiszteletet;**

(12) **A leány testi nevelése is az <erkölcsöket> szolgálja [...]**

(13) **Az erkölcsi nevelés segítségével érhető el, hogy a növendék magatartásában, világfelfogásában, életmódjában a szélsőségektől mentes <erkölcs> uralkodjék, amelynek legfőbb eszköze a szoktatás és a példa.**

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodell egyik központi eleme, hogy nem egy ember felel mindenkiért, hanem mindenki felelős saját magáért és a másikért is. Minden családtag köteles dolgozni erkölcsé kialakulásáért, amint a (14)-es példában olvashatjuk.

(14) **A szabadság, boldogság, <erkölcs> és kultúra csakis egyéni erőfeszítés, egyéni munka révén érhető el.**

A magyar társadalom tehát egy olyan családként konceptualizálható, amelyben a két családmodell elemei keverednek, de a hangsúly a SZIGORÚ APA modell felé tolódik el. A magyar nyelvre vonatkozó vizsgálati korpusz alapján a metaforákból nem állt össze az a szisztematikus metaforarendszer, amelyet Lakoff (1996) intuitív nyelvi példák alapján az amerikai angol társadalomra vonatkozóan felépített. A SZIGORÚ APA és GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmodellek egy-egy eleme vezethető le a nyelvi kifejezésekből, amelyeket az elemzés során megemlítettünk. Előzőből legtöbb példamondatban az ABSZOLÚT TEKINTÉLY megtestesítője, a SZIGORÚ APA manifesztálódik, míg utóbbiból a GONDOSKODÓ TEKINTÉLY, a példamutató nevelés domborodik ki.

4.3.3. SZIGORÚ APA modell a német nyelvű példák alapján

A német nyelvű korpuszban a családmodellek elemei egyrészt konkrétan a családokra vonatkozóan, másrészt politikai kontextusban jelennek meg a TÁRSADALOM CSALÁD metaforán keresztül.

A SZIGORÚ APA modell egyik központi eleme a tekintélyes alak, akinek a többi családtag alá van rendelve. Neki jogában van hatalmat gyakorolni. Teszi mindezt

azzal a céllal, hogy a családban a gyermeket arra nevelje, hogy betartsa a morális korlátokat és kialakítsa benne a morális tartást.

A német nyelvű példák értelmében a német nyelvűek konceptuális rendszerében az abszolút tekintély megtestesítője lehet a szülő, konkrétan az apa vagy Isten. A (15)-ös példában konkrétan az apai tekintély jelenik meg, hiszen történelmi és társadalomtudományi ismereteink alapján tudjuk, hogy a patriarchális társadalmi rendszer a férfiakat ruházta fel különféle előjogokkal.

(15) *Obgleich die Lebensführung und Ideologie verschiedener fundamentalistischer Gruppen Variationen aufweisen, propagierensie alle **patriarchalische Autorität und Moral**.* ('Bár a különböző fundamentalista csoportok életvitele és ideológiája eltéréseket mutat, mindegyik a patriarchális tekintélyt és erkölcsöt hirdeti.')

A konzervatív értékeknek megfelelően a gyermek feltétel nélkül engedelmeskedik az apának. A liberális gondolkodásra utal azonban, hogy a tekintélyes személy ellen fellázadnak, tiltakoznak, fenyegetik annak tekintélyét ((16), (17)-es példamondat). A metafora értelmében ezáltal erkölcsteleenné válnak, tehát AZ ERKÖLCSTELEN ENGEDETLEN.

(16) Und als seine Mitschüler **gegen die Moral der Eltern aufbehrten**, [...] ('És amikor a diáktársai a szüleik erkölcse ellen tiltakoztak, [...]')

(17) *Jugendkultur **bedroht** mal aggressiv, mal unterschwellig **die herrschende Moral**.* ('Az ifjúsági kultúra néha agresszívan, néha tudat alatt fenyegeti az uralkodó erkölcsöt')

(18) [...] *die unpolitische Gesinnung der bürgerlichen Gesellschaft mit ihrem **Fetisch der Moral** provozierte somit die Kritik* ('[...] polgári társadalom nem politikai felfogása az erkölcs bálványozásával provokálta a kritikát')

A (18)-as példamondatban Isten jelenik meg abszolút tekintélyként, hiszen isteneknek, istenként tisztelt személyeknek szoktak az emberek bálványt emelni, ami viszont ugyancsak ellenállást vált ki a társadalom egy rétegének körében. A (19)-es példában egy világi vezető, míg a (20)-asban a jog jelenik meg a tekintélyes alak szerepében.

(19) *Der Vater der Nation **predigt** der spätkapitalistischen Gesellschaft **Moral und verlangt** anständige Arbeit für anständiges Geld.* ('A nemzet apja a későkapitalista társadalomnak prédikál erkölcstről és tisztességes munkát követel tisztességes pénzért.')

(20) *Das Recht **verbietet** die militärische Prävention, die **Moral** der US-Regierung aber gestattet sie nicht nur, sie verlangt nach ihr.* ('A jog tiltja a katonai prevenciót, de az amerikai kormány erkölcse nemhogy megengedi, hanem követeli azt.')

A MORÁLIS TEKINTÉLY metafora konceptualizációjában közrejátszik az is, hogy olyan személynek szoktunk feltétel nélkül engedelmeskedni, aki hiteles a

szemünkben, akiben feltétel nélkül megbízunk. Ebből kiindulva, a (21), (22)-es példák alapján feltételezzük, hogy léteznek az ERKÖLCSÖS HITELES/AZ ERKÖLCSTELEN HAMIS fogalmi metaforák.

(21) [...] **setz einer auf die Moral in der Welt.** ('[...] bízunk a világ erkölcsében')

(22) [...] **falsche Moral** [...] ('[...] hamis erkölcs [...]')

Vannak olyan élethelyzetek, amikor ahhoz, hogy a tekintély ellen ne lázadjunk, önmegtartóztatást, önfegyelmet kell gyakorolnunk. Ez a Lakoff és Johnson-féle MORÁLIS KORLÁT (1999), ami annak a feltétele, hogy erkölcsösek tudjunk maradni ((23), (24)-es példák).

(23) [...] **seine sexuellen Wünsche zu erfüllen verbieten Gesetz und Moral sowieso** ('[...] szexuális vágyainak beteljesítését tiltják a törvények és az erkölcs is')

(24) **Nun entdecken wir, daß keine Vernunft uns verbietet, Menschen zu morden, sondern nur die Moral, daß wir aber leben im Zeitalter der Vernunft, verdammt zur Sprachlosigkeit, und daß die Moral längst entlarvt ist als gefügige Ideologie.** ('Ekkor felfedezzük, hogy az értelem nem tiltja meg, hogy embereket öljünk, hanem csak az erkölcs, hogy az értelem korában élünk, némaságra ítélve, és hogy az erkölcsöt rég leleplezték mint engedelmes ideológiát.')

Belső tartásra van szükség ahhoz, hogy a korlátokat ne akarjuk áthágni és az ego belső erejére, hogy ellen tudjunk állni a külső/belső csábításnak. Minél erősebb az ego, minél inkább képes az önfegyelemre, annál erkölcsösebb az egyén ((25)–(27) példamondatok).

(25) **Eine eigene Moral könnten Chinas Reiche nur finden, wenn sie wie er Selbstbeschränkung üben, meint Zhang.** ('Kína gazdagjainak csak akkor lehet saját erkölcsük, ha ők is önmegtartóztatást gyakorolnak, mint ő – véli Zhang.')

(26) **Je mehr er ihre „Gier“ und Maßlosigkeit geißelt, desto sicherer fühlt er sich in seiner Moral.** ('Minél inkább ostorozza mohóságát és mértéktelenségét, annál biztosabb erkölcsé.')

(27) [...] **mit einer Moral individueller Askese und Selbstkontrolle verbunden.** ('[...] az egyéni önkínzással és önkontrollal járó erkölcs.')

(28) **Zurück zur Familie, zurück ins Nest, zurück in den Hafen der Ehe und natürlich: zurück zu Moral, Anstand, auf den Pfad der Tugend eben.** ('Vissza a családhoz, vissza a fészekbe/meleg otthonba, a házasság kikötőjébe és természetesen: vissza az erkölcshez, tisztességhez, pontosan az erény ösvényén.')

AZ ERKÖLCSÖS CSELEKEDET KORLÁTOZOTT MOZGÁS metaforában a MORÁLIS KORLÁT és az ERKÖLCSÖSSÉG ERŐ metaforák is jelen vannak. A (28)-as metaforikus nyelvi kifejezés épp azt fejezi ki, hogy ha vissza akarunk jutni az erkölcshez, akkor azt egy kijelölt úton, az erény ösvényén haladva tehetjük meg. A morális korlát abban segít, hogy ne térjünk le az útról. A mondat első felében konzervatív értékek sorakoznak, amelyek biztosítják az erkölcsöt és a tisztességet. A (25)-ös példában felsoroltak ugyancsak konzervatív értéként vannak titulálva.

(29) *Moral, Religion, der Schutz der Familie und das Schulgebet – ein ganzes Bündel sozial konservativer Werte und Forderungen treibt diese Bewegung.* ('Erkölc, vallás, a családok védelme és iskolai imádkozás – egy egész sor szociálkonzervatív érték és követelés hajtotta a mozgalmat.')

A családban tehát a legfontosabb feladat, hogy a gyermeket erkölcsre neveljék. A modell ezen eleme realizálódik a (30)-as példában.

(30) *Um ihre Physis mache ich mir jedenfalls keine Sorgen, eher schon um ihre Moral.* ('A testalkata miatt nem aggódom, inkább az erkölcse miatt.')

A SZIGORÚ APA modell alapján működő családok kritikája jelenik meg a (31)–(33) példamondatokban.

(31) *Er ist eines der vielen desillusionierten Kinder, die uns die 68er Generation hinterlassen hat: pappesatt von der tiefenden Moral ihrer Eltern, sich sträubend gegen die von frühester Jugend verordneten Werte des Lebens.* ('Ő a sok kiábrándult gyerek egyike, akit a 68-as generáció hagyott hátra nekünk: akik torkig vannak a szülők csöpögő erkölcsevel, vonakodva a kora fiataalkortól elrendelt életértékektől.')

(32) Popkulturelle Bewegungen entstehen in der Regel **aus dem Geist der Auflehnung:** gegen das Establishment, **gegen die Moral der Elterngeneration,** gegen vorangegangene Pop-Ästhetiken. ('A fiataloknak tetsző kulturális mozgalmak rendszerint a lázadás szelleméből születnek: a befolyásos személyek ellen, a szülők generációjának erkölcse ellen, az előző pop-esztétika ellen.')

(33) **Vor allem engagierte Abiturienten und Studenten, denen das immer noch rigide Erziehungssystem keine Chance bietet, Kreativität und Moral zu vereinen.** ('Elsősorban elkötelezett érettségizők és diákok, akiknek a még mindig szigorú nevelési rendszer nem kínál esélyt, hogy a kreativitást és erkölcset egyesítsék.')

4.3.4. GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell a német nyelvű példák alapján

Ahogy arra korábban utaltunk, a modell egyik központi fogalma az empátia, amely azt jelenti, hogy együttérzünk másokkal, átérezzük embertársaink örömet és bánatát egyaránt. Ha ez így van, akkor érezzük az ő jól-létüket, vagy a nem jól-létüket. Ha tehát jól akarjuk magunkat érezni, akkor támogatnunk kell az ő jól-létüket, és igyekezni kell növelni azt.

Bizonyos esetekben ez azt is magával vonja, hogy gondoskodni kell embertársainkról. Erre utal a (34)-es példa, amely szerint erkölcös vezető az, aki gondoskodik azokról a családokról, ahonnan a gondviselő, az apa a haza védelme miatt nem képes erre.

(34) *Wer US-Soldaten grundlos in den Krieg schicke, und nicht dafür Sorge, dass ihre Familien ausreichend versorgt seien, der habe keine Moral, klagte Barack Obama.* ('Aki az amerikai katonákat ok nélkül a háborúba küldi, és nem

gondoskodik családjaik megfelelő ellátásáról, annak nincs erkölce, panaszkodott Barack Obama.’)

Az ERKÖLCS GONDOSKODÁS fogalmi metafora motivációs alapja az a gyermekkori tapasztalat, ahogyan szüleink gondoskodtak a jól-létünkről: megetettek, melegen öltöztettek, megmosdattak stb. Ezáltal kialakult bennünk az a tudat, hogy ha erkölcsösen akarunk élni, ehhez hozzátartozik az empátia embertársainkkal szemben. A metaforát A TÁRSADALOM CSALÁD megfelelésen keresztül terjesztjük ki szélesebb rétegekre.

Németország bevándorlás- és menekültpolitikájában tükröződik a fenti gondolatmenet. A menekültpolitika alapja, hogy gondoskodni kell azokról az emberekről, akik bajba kerültek és fel kell karolni őket, biztosítani kell jól-létüket. Empátiát kell tanúsítani velük szemben, mert ezt követeli meg a társadalmi erkölcs.

(35) *Angela Merkel und Barack Obama redeten über **Moral** und Realismus in der Flüchtlingspolitik.* (‘Angela Merkel és Barack Obama erkölcsről és realizmusról beszélt a menekültpolitika kapcsán.’)

(36) *Deutschland **braucht die Zuwanderung – aus Moral und aus Interesse.*** (Németországnak szüksége van a bevándorlásra – erkölcsből és érdekből kifolyólag)

A (35), (36)-os példákban megjelenik a TARTÁLY séma is. Előzőben a két vezető arról beszél, hogy mi lenne erkölcsös a menekültekkel szemben, és mi a realitás. A rövid szövegrészletből viszont nem derül ki, hogy milyen magatartásforma számít erkölcsösnek. Utóbbiban a *kifolyólag* szó utal arra, hogy az erkölcs az oka a bevándorlásnak.

A politikán kívül más kontextusban is megjelenik a tárgyalt metafora a német korpuszban, mint alapvető magatartásforma másokkal szemben.

(37) *Jeder Mensch hat **eine Chance verdient, wenn es um Moral geht.*** (‘Minden ember kiérdemelt egy esélyt, ha erkölcsről van szó.’)

(38) *[...] **zeigen/beweisen Moral*** (‘[...] erkölcsöt (erkölcsös viselkedést tanúsít’)

Mint már említettem a fejezet bevezetőjében, a SPORT IKM-en belül a *Moral* szó jelentése ’készség, hogy valaki valamiért síkra száll/küzd; fegyelem, önfegyelem, belső erős tartás, önbizalom.’ (Kunkel-Razum–Scholze-Stubenrecht–Wermke, 2003, 1099. o.).

(39) *[...] ein **Spiel voller Kampfgeist, Moral und Emotionen*** (‘[...] küzdőszellemmel, erkölccsel és érzelmekkel teli játék/meccs’)

A (39)-es példamondat értelmezésekor az erkölcsre úgy is tekinthetünk, mint ami alkotóeleme a jó sportjátéknak, illetve a MORÁLIS GONDOSKODÁS azon metaforikus következménye is realizálódik, amely szerint a játékos felelősnek érzi magát a csapataért, olyan viselkedést tanúsít, amellyel hozzájárul annak sikeréhez.

A GONDOSKODÓ SZÜLŐ családmódel egyik központi eleme a példamutatás általi nevelés. Tehát a szülők saját viselkedésüket állítják fel követendő példaként a gyermek elé, ezáltal nevelik ((40)–(42)-es példák) őt/őket.

(40) *Ich will die Kinder sicher durch den Alltag führen, ihnen Moral und Respekt beibringen.* ('A gyerekeket biztosan akarom vezetni a hétköznapiakban, erkölcsre és tiszteletre tanítani őket.')

(41) *Moral bedarf entscheidend der Erziehung, des Vorbilds und des Beispiels, auch der Regeln und der Institutionen.* ('Az erkölcsnek döntően szüksége van nevelésre, példáképre és példára, szabályokra és intézményekre.')

(42) *Moral wollte er durch Beispiele persönlichen Mutes gelehrt wissen.* ('Az erkölcsöt személyes bátorság példái által akarta megtanítani.')

A liberális nevelés manifesztálódik a (43)-as példában, amely szerint felborult a rend és nem a szülők nevelnek, hanem a gyerekek. Ez abból adódhat, hogy a modellben minden családtag ugyanolyan jogokkal rendelkezik, mindenki egyenjogú.

(43) [...] *nicht mehr die Eltern die Kinder, sondern die Kinder die Eltern zu mehr Moral und Arbeitsamkeit erziehen.* ('[...] nem a szülők nevelik a gyerekeket, hanem a gyerekek a szülőket több erkölcsre és dolgozóságra.')

5. Következtetések

A kutatási eredményeket összefoglalva levonhatjuk a következtetést, hogy a magyar nyelvben a MORÁLIS TEKINTÉLY metafora lényegesen kidolgozottabb, mint a német nyelvben, ahol viszont AZ ERKÖLCS GONDOSKODÁS metafora dominál ebben a tekintetben. A német nyelvben jelen van az említett TEKINTÉLY metafora, de manifesztálódik a nyelvi példákban a tekintélyes alakkal szemben tanúsított engedetlenség, felháborodás, tiltakozás is. A magyar nyelvű példamondatokban a tekintélyes személy szerepében megjelenik Isten, politikai, vallási vezető emberek, vagy egy szülő. Kimutathatók a MORÁLIS ÁGENS EGY GYEREK és a MORALITÁS ENGEDELMESSÉG metaforák is. A német kifejezésekben ezekkel nem találkoztunk.

Lakoff (1995, 1996, 2002), valamint Lakoff–Johnson (1999) felfogása szerint erkölcskoncepciónk arra vezethető vissza, hogy milyen típusú családban nőttünk fel. A szülő-gyerek, az apa-anya, testvérek közötti kapcsolatok, valamint a családtagok által képviselt értékek meghatározzák későbbi gondolkodásunkat, hogy a konzervatív vagy liberális értékek szerint éljük életünket. A TÁRSADALOM CSALÁD fogalmi metaforán keresztül ezek a családi tapasztalatok kiterjednek az egész társadalomra. Mint ahogyan nem léteznek tiszta SZIGORÚ APA, illetve GONDOSKODÓ SZÜLŐ modellre épülő családok, úgy a társadalmakat sem lehet ilyen egysíkián jellemezni. Egyik vagy másik dominanciáját viszont ki lehet mutatni.

Mindez érvényes az amerikai társadalomra, valamint politikai erkölcsre. Kövecses (2009) szerint viszont Magyarország tekintetében egy általa „magyar csavarnak” nevezett jelenség figyelhető meg, ugyanis a magyarországi pártok nem mindig követik az általuk megjelölt konzervatív, illetve progresszív utat. Intézkedéseikben nem mindig következetesen lépnek fel SZIGORÚ APAKént vagy GONDOSKODÓ SZÜLŐként. Farkas (2012) továbbvitte ezt a gondolatot. Tanulmányában 11 év országértékelő beszédeit elemezve leszögezi, hogy a magyar politikában „nem egyszerű csavarról van szó, hanem állandóan változó, ide-oda «csavarodásról»” (Farkas 2012). Egy korábbi kutatás során (Lechner 2015) kárpátaljai magyar nyelvű újságcikkekben vizsgáltam meg az erkölcs és politikai gondolkodás közötti összefüggéseket. Az általam összeállított korpuszban a kárpátaljai politikai moralitást illetően beigazolódni látszik Lakoff megállapítása, miszerint a konzervatív értékeket képviselők moralitásfelfogása a SZIGORÚ APA családmodellre vezethető vissza, míg a progresszív gondolkodásmódúak felfogásának hátterében a GONDOSKODÓ SZÜLŐ modell húzódik.

Bár a családmodellek mindegyik elemét nem tudtuk példákkal alátámasztani sem a magyar, sem a német nyelvű korpusz alapján, a domináns elemek alapján kijelenthetjük, hogy a német nyelvű korpuszban a liberális eszmék, mint a magyarban a konzervatív értékek dominálnak. Hipotézisünk helytállóságát egyértelműen nem jelenthetjük ki. A nyelvi példák alapján láthatjuk, hogy a szavak mögött milyen értékek bújnak meg, mit közvetítenek a szülők nyelvi- és nem nyelvi viselkedésük által a gyerekeik felé. A már említett TÁRSADALOM CSALÁD metaforán keresztül kiterjesztve a gondolatot a magyar és német társadalomra a példák bizonyítják, hogy az élőnyelvi írott kommunikáció során hogyan lehetséges erkölcsi értékeket és ideákat közvetíteni az olvasók felé.

Irodalom

1. Banćzerowski, Janusz, 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123/1: pp. 78–87.
2. Banćzerowski, Janusz, 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései*. Budapest: ELTE, BTK.
3. Farkas Orsolya, 2012. Az állam fogalmának konceptualizációja a magyar politikában az elmúlt tizenegy év országértékelő beszédei alapján, avagy van-e „magyar csavar”. In: Voigt Vilmos – Balázs Géza szerk. *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok*, 25–26. kötet. Budapest. 114–118. o.
4. Haidt, Jonathan, 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review* 108/4: pp. 814-834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
5. Kövecses Zoltán, 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*. Budapest: Typotex.

6. Kövecses Zoltán, 2009. Az angol nyelv helyzete és a magyar politika. Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány? In: Frank Tibor – Károly Krisztina szerk. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 65–71. o. Online elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8856/Anglisztika_es_amerikanisztika.pdf?sequence=1 (letöltés ideje: 2013. április 25.).
7. Kövecses Zoltán, 2020. *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
8. Lakoff, George, 1995. *Metaphor, morality and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust*. Online elérhető: <http://www.wgcd.org/issues/Lakoff.html> (letöltés ideje: 2019. május 30.). <https://www.jstor.org/stable/40971091>
9. Lakoff, George, 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226411323.001.0001
10. Lakoff, George, 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/978022647-1006.001.0001>
11. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001
12. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
13. Lechner Ilona, 2015. Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. In: Pletl Rita és Nagy Imola-Katalin szerk. *Nyelvi sokszínűség Európában*. Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó, 67–77. o.
14. Lechner Ilona, 2023. *Erkölcs és nyelvészet. Az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben*. Beregszász – Ungvár: II. RFKMF – “RIK”-U Kft.
15. Pragglejaz Group, 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22/1: pp. 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752
16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje, 2010. *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>
17. Tramowsky, Nadine A – Groß, Jorge, 2015. *Moralvorstellungen von Lernenden und ihre metaphorische Strukturierung*. Online elérhető: <https://www.bcp.fu-berlin.de/biologie/arbeitsgruppen/didaktik/Erkenntnisweg/2015/Tramowsky.pdf> (letöltés ideje: 2018. november 14.).

References

1. Banćzerowski, Janusz, 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. [The Principles of Cognitive Linguistics]. *Magyar Nyelvőr* 123/1: pp. 78–87. (In Hungarian)
2. Banćzerowski, Janusz, 2000. *A nyelv és a nyelvi kommunikáció alapkérdései. [The Fundamentals of Language and Linguistic Communication]*. Budapest: ELTE, BTK. (In Hungarian)

3. Farkas Orsolya, 2012. Az állam fogalmának konceptualizációja a magyar politikában az elmúlt tizenegy év országértékelő beszédei alapján, avagy van-e „magyar csavar”. [The Conceptualization of the State in Hungarian Politics Based on Eleven Years of State of the Nation Addresses: Is There a 'Hungarian Twist'?]. In: Voigt Vilmos – Balázs Géza szerk. *Nyelv és kultúra – Kulturális nyelvészet. Magyar szemiotikai tanulmányok*, 25–26. kötet. Budapest. 114–118. o. (In Hungarian)
4. Haidt, Jonathan, 2001. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment. *Psychological Review* 108/4: pp. 814–834. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.4.814>
5. Kövecses Zoltán, 2005. *A metafora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. [Metaphor: A Practical Introduction to Cognitive Metaphor Theory]*. Budapest: Typotex. (In Hungarian)
6. Kövecses Zoltán, 2009. Az angol nyelv helyzete és a magyar politika. Azaz mit taníthat nekünk magyaroknak a kognitív tudomány? [The Status of the English Language and Hungarian Politics: What Can Cognitive Science Teach Us Hungarians?] In: Frank Tibor – Károly Krisztina szerk. *Anglisztika és amerikanisztika. Magyar kutatások az ezredfordulón*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 65–71. o. Online elérhető: https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/8856/Anglisztika_es_amerikanisztika.pdf?sequence=1 (Accessed: 25 April 2013). (In Hungarian)
7. Kövecses Zoltán, 2020. *Extended conceptual metaphor theory*. Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108859127>
8. Lakoff, George, 1995. *Metaphor, morality and politics, or, why conservatives have left liberals in the dust*. <http://www.wwcd.org/issues/Lakoff.html> (Accessed: 2019. május 30.). <https://www.jstor.org/stable/40971091>
9. Lakoff, George, 1996. *Moral politics*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226411323.001.0001
10. Lakoff, George, 2002. *Moral politics: How liberals and conservatives think*. Chicago: University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471006.001.0001>
11. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press. DOI: 10.7208/chicago/9780226470993.001.0001
12. Lakoff, George – Johnson, Mark, 1999. *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.
13. Lechner Ilona, 2015. Politikai erkölcs – és ami mögötte van – a kárpátaljai magyar nyelvű sajtó anyagán vizsgálva. [Political Ethics - and What Lies Behind It - Examined Through the Hungarian-Language Press in Transcarpathia.]. In: Pletl Rita és Nagy Imola-Katalin szerk. *Nyelvi sokszínűség Európában*. Kolozsvár: Scientia Könyvkiadó, 67–77. o. (In Hungarian)
14. Lechner Ilona, 2023. *Erkölcs és nyelvészet. Az erkölcsfogalom metaforikus konceptualizációja a magyar és a német nyelvben. [Morality and Linguistics: The Metaphorical Conceptualization of Morality in Hungarian and German]*. Beregszász – Ungvár: II. RFKMF – “RIK”-U Kft. (In Hungarian)
15. Pragglejaz Group, 2007. MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse. *Metaphor and Symbol*, 22/1: pp. 1–39. DOI: 10.1080/10926480709336752

16. Steen, Gerard J. – Dorst, Aletta G. – Herrmann, J. Berenike – Kaal, Anna A. – Krennmayr, Tina – Pasma, Trijntje, 2010. *A method for linguistic metaphor identification. From MIP to MIPVU*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/celcr.14>
17. Tramowsky, Nadine A – Groß, Jorge, 2015. *Moralvorstellungen von Lernenden und ihre metaphorische Strukturierung. [The moral concepts of learners and their metaphorical structuring]*. <https://www.bcp.fu-berlin.de/biologie/arbeitsgruppen/didaktik/Erkenntnisweg/2015/Tramowsky.pdf> (Accessed: 14 November 2018). (In German)

A kimondott szavak súlya, avagy összefüggések a nyelv és az erkölcsi nevelés között magyar és német nyelvű példák alapján

Lechner Ilona, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Huszti Ilona, PhD, docens. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Filológia Tanszék, docens. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

A köztudatban az erkölcs egy vallási, jogi, filozófiai, társadalmi kategória. Az erkölcsiségről ritkán beszélünk nyíltan, nyelvünkben mégis tükröződik erkölcskoncepciónk. A fogalom meghatározó jelentőséggel bír az élet bármely területén hozott döntéseinkben, nyelvi- és nem nyelvi viselkedésünkben egyaránt. A kognitív paradigma szerint a gondolkodás és a nyelv között szoros kapcsolat feltételezhető: a gondolkodás a nyelvben nyilvánul meg, ám a nyelv is hatással van magára a gondolkodás folyamatára. A nyelv, gondolkodás és kultúra összefüggéseit vizsgálva Lakoff–Johnson (1999) bevezette a gondolkodási relativizmus fogalmát, amely szerint azt állítják, hogy az eltérő metaforahasználat gondolkodásbeli különbségeket okoz. Erre alapozva felvetődik a kérdés, hogy máshogy gondolkodnak-e a különböző nemzetek képviselői egy-egy fogalomról – esetünkben az erkölcsről –, és ez hogyan nyilvánul meg a nyelvükben? Mindezt tovább gondolva, miként érhető tetten a nyelvben a konceptualizációs folyamatot érintő kultúraspecifikus eltérések? Jelen tanulmányban a fenti kérdésekre keressük a választ. Az elemzés a Lakoff (1996, 2002), illetve Lakoff–Johnson (1999) által felépített erkölcskoncepcióra támaszkodik, amely ugyan az amerikai társadalom értelmezési folyamatát írja le, bizonyos részei azonban közel univerzálisnak mondhatók, ebből kifolyólag más nyelvek vizsgálata során is szolgálhat hasznos megállapításokkal. Az erkölcsiség fogalmának kialakulása a családi nevelés, családon belüli nyelvi- és nem nyelvi interakciók révén kezdődik el. Lakoff (1996) a nyugati politikai erkölcsöt vizsgálva azt a következtetést vonja le, hogy alapvetően két családmodell van, így két különböző erkölcsfelfogásról beszélhetünk. A konzervatív gondolkodásúakra a szigorú apa modell, míg a liberálisokra a gondoskodó szülő modell jellemző. Mindkét modellben különböző erkölcsfogalmak élveznek prioritást, és eltérően kezelik az 'erkölcs' fogalmát. Kutatásunk során elsősorban a metaforikus konceptualizációt vizsgáltuk meg magyar és német élőnyelvi példákon, összevetve azokat az angol nyelvi példák

alapján felépített erkölcskonceptiókkal. Megállapítottuk, hogy a vizsgált nyelvi példák alapján nem rajzolódik ki a Lakoff (uo.) által felvázolt teljes metaforarendszer, annak bizonyos elemei viszont jól példázzák a két nyelvben fellelhető családi erkölcsök közötti hasonlóságokat és eltéréseket.

Kulcsszavak: *erkölcs, erkölcsi nevelés, kognitív paradigma, konceptualizáció, fogalmi metafora*

Сила сказаного слова, або зв'язки між мовою та моральним вихованням на прикладах з угорської та німецької мов

Ілона Лехнер, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Ілона Густі, доктор філософії, доцент, доцент кафедри філології Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці II, huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

У суспільній свідомості мораль – це релігійна, правова, філософська, соціальна категорія. Ми рідко говоримо про мораль відкрито, проте мова відображає наше уявлення про мораль. Ця концепція є ключовим фактором для наших рішень у всіх сферах життя, у нашій вербальній і невербальній поведінці. Когнітивна парадигма передбачає тісний взаємозв'язок між думкою і мовою: думка проявляється у мові, але мова також впливає на сам процес мислення. Досліджуючи зв'язок між мовою, мисленням і культурою, Лакофф-Джонсон (Lakoff-Johnson, 1999) запровадили концепцію мисленневого релятивізму, яка стверджує, що різне використання метафор спричиняє відмінності у мисленні. Це порушує питання про те, а чи думають народи по-різному про певну концепцію – у нашому випадку про мораль – і як це відображено в їхній мові. Якщо замислитися над цією проблемою глибше, то постає питання, яким чином культурно-специфічні відмінності у мові можуть впливати на процес концептуалізації. У статті намагаємося відповісти на ці питання.

Дослідження ґрунтується на концепції моралі, розробленій Лакоффом (1996, 2002) та Лакоффом-Джонсоном (1999), в центрі якого – процес трактування поняття моралі в американському суспільстві. При цьому деякі його частини можна вважати майже універсальними, а тому вони стануть корисними для вивчення інших мов. Поняття моралі починає формуватися через сімейне виховання, через вербальну і невербальну взаємодію в сім'ї. Лакофф (1996), досліджуючи західну політичну мораль, доходить до висновку, що існують дві моделі сім'ї, а отже, дві різні концепції моралі. Для консерваторів характерна модель суворого батька, а для лібералів – модель турботливого батька. Обидві моделі надають пріоритет різним уявленням про мораль і по-різному трактують поняття «мораль». У дослідженні охарактеризовано метафоричну

концептуалізацію на прикладах угорської та німецької мов у їх порівнянні з концепціями моралі, побудованими на прикладах англійської мови. Виявлено, що розглянуті мовні приклади не дають повної системи метафор, описаної Лакоффом (*ibid.*), але певні її елементи добре ілюструють подібності й відмінності між виявом сімейної моралі, які спостерігаємо в обох мовах.

Ключові слова: мораль, моральне виховання, когнітивна парадигма, концептуалізація, концептуальна метафора

The weight of spoken words, or connections between language and moral education based on Hungarian and German examples

Ilona Lechner, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. lechner.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0001-7235-6506.

Ilona Huszti, PhD. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, associate professor. huszti.ilona@kmf.org.ua, ORCID: 0000-0002-1900-8112.

In the public mind, morality is a religious, legal, philosophical and social category. We rarely talk openly about morality, yet our language reflects our concept of morality. The concept is crucial to our decisions in all areas of life, both in our linguistic and non-linguistic behaviour. According to the cognitive paradigm, a close relationship can be assumed between thinking and language: thinking is manifested in language, but language also affects the process of thinking itself. In exploring the links between language, thought and culture, Lakoff-Johnson (1999) introduced the notion of thinking relativism, which argues that different metaphor use causes differences in thinking. Based on this, the question arises as to whether representatives of various nations think differently about a concept - in our case, morality - and how this manifests itself in their language. Thinking about this further, how can culture-specific differences in language affect the conceptualisation process? In this study, we seek to answer these questions. The analysis draws on the concept of morality constructed by Lakoff (1996, 2002) and Lakoff-Johnson (1999), which describes the interpretative process of American society, but some parts of it can be said to be near-universal, and therefore can provide useful insights for the study of other languages. The formation of the concept of morality begins through family education and linguistic and non-linguistic interactions within the family. Lakoff (1996), examining Western political morality, concludes that there are basically two family models, and thus two different conceptions of morality. Conservatives are characterized by the strict father model, while liberals are characterized by the caring parent model. In both models, diverse concepts of morality enjoy priority and treat the concept of 'morality' differently. In the course of our research, we mainly examined metaphorical conceptualization on the basis of Hungarian and German examples of living language, comparing them with the

conceptions of morality constructed on the basis of English examples. We have found that the linguistic examples we have examined do not provide a complete metaphor system as outlined by Lakoff (ibid.), but certain elements of it clearly exemplify the similarities and differences between the family morals found in the two languages.

Keywords: *morality, moral education, cognitive paradigm, conceptualization, conceptual metaphor*